

УДК 347.77:339.166.5:347.788.4

*Г. О. Ульянова***НАПРЯМИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАУКОВОГО ПЛАГІАТУ**

Як зазначено в преамбулі Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» розвиток науки і техніки є визначальним фактором прогресу суспільства, підвищення добробуту його членів, їх духовного та інтелектуального зростання. Цим зумовлена необхідність пріоритетної державної підтримки розвитку науки як джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності, цілеспрямованої політики у забезпеченні використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб [1].

Важливу роль серед заходів, спрямованих на розвиток науки, має відігравати боротьба з плагіатом. Адже наукова діяльність — це інтелектуальна, творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань. Тоді як внаслідок плагіату з'являються «нові» наукові праці, які насправді складаються з результатів інтелектуальної власності інших авторів. Звісно, кожне наукове дослідження ґрунтується на отриманих раніше результатах. Але їх використання має відбуватись з дотриманням майнових та немайнових прав авторів. Однак плагіат передбачає привласнення авторства, тобто обнародування (опублікування) чужого твору чи його частини під іменем особи, яке не є його автором.

Негативні наслідки від наукового плагіату полягають у: порушенні прав та інтересів творців; погіршенні якості наукової діяльності, відсутності нових наукових досягнень; зниженні якості навчальних матеріалів, що може впливати і на якість підготовки майбутніх фахівців; зневажливому ставленні до чужої інтелектуальної, творчої праці, нівелюванні етичних норм у науковій сфері; негативному впливі на репутацію наукового закладу, в якому працює плагіатор.

У зв'язку з зазначеним актуальним є дослідження проявів наукового плагіату, правових засад захисту авторських прав від плагіату, а також визначення основних напрямів його попередження.

Останнім часом проблемі плагіату приділяється все більше уваги у наукових публікаціях. Серед наукових досліджень, присвячених проблемам захисту авторських прав від плагіату, слід відзначити роботи: О. І. Харитонової, В. С. Петренко, О. О. Штефан, Ю. Ю. Симонян, І. І. Петренко та ін. Однак переважно увага приділяється визначенню загальних ознак та поняття плагіату. Разом з тим для визначення заходів, спрямованих на попередження наукового плагіату, необхідно дослідити його сутність, особливості тощо.

Метою дослідження є визначення основних напрямів попередження наукового плагіату.

Відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» науковий результат — нове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації у формі звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо.

Виходячи із визначення можна виділити дві форми вираження наукового результату — твір науки (наукова праця, наукове повідомлення, монографічне дослідження) та наукове відкриття. Такий поділ має важливе значення, адже зміст прав, способи охорони вказаних результатів суттєво відрізняються. Так, якщо у автора монографічного дослідження, яке є об'єктом авторського права, виникають майнові та немайнові права, то у автора наукового відкриття виникають лише немайнові права — право надати науковому відкриттю своє ім'я або спеціальну назву (ст. 458 ЦК України).

У зв'язку з цим виникає питання, на які з вказаних категорій об'єктів права інтелектуальної власності можуть бути порушені права внаслідок наукового плагіату. Для надання відповіді на це питання в першу чергу слід звернутись до правового регулювання захисту прав інтелектуальної власності від плагіату. Поняття плагіату закріплено у Законі «Про авторське право і суміжні права», відповідно до якого плагіат — це оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору. Ключовою ознакою плагіату є привласнення авторства — права на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності.

Виходячи із визначення, плагіат може полягати у привласненні авторства на монографічне дослідження, наукову доповідь тощо або їх частину. У науковій сфері найчастіше плагіат виявляється у наукових статтях, дисертаційних роботах на здобуття наукових ступенів кандидата та доктора наук, підручниках, монографіях та ін. І напевно, найбільш прикритим є той факт, що плагіат виявляється у наукових роботах авторів-

правників. Саме тих осіб, які повинні приймати заходи, спрямовані на його попередження. А це свідчить про те, що проблема плагіату є не суто юридичною, а й етичною. Як слушно відмічає Є. О. Алісов, моральний бік проблеми плагіату в правовій науці є суттєвим чинником формування світогляду та правової культури правників, суттєвою ознакою якого є правовий нігілізм. Звідси і низький професійний рівень науковців, які сприяють у подальшому прийняттю недолугих законів, виданню низькоякісної наукової та навчальної літератури, корупції тощо [2, с. 63].

Щодо плагіату наукового відкриття слід відзначити наступне. У ЦК України передбачено один із можливих способів реалізації немайнового права на відкриття — надати власне ім'я відкриттю. Разом з тим це не свідчить про те, що автор не може іншим чином реалізувати право авторства та право на ім'я, хоча зазначені права у гл. 38 ЦК України прямо не передбачені. Отже, якщо інша особа, яка не є автором відкриття, назве себе автором відкриття, вона привласнить авторство на нього. Привласнити авторство на наукове відкриття можливо, наприклад, шляхом отримання свідоцтва на ім'я особи, яка не є його автором. Таким чином можна зробити висновок, що привласнення авторства можливе і щодо творів науки і щодо наукового відкриття.

Слід відзначити, що у законодавстві визначено загальні засади здійснення наукової діяльності, відповідно до яких плагіат є недопустимим.

Так, згідно з Законом «Про наукову і науково-технічну діяльність» до обов'язків вченого відноситься обов'язок додержуватися етичних норм наукового співтовариства, поважати право на інтелектуальну власність. Виконання цього обов'язку передбачає в тому числі й недопущення плагіату у наукових роботах, який є порушенням і етичних норм і прав інтелектуальної власності.

Відповідно до Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника передбачено, що у разі виявлення текстових запозичень, використання ідей, наукових результатів і матеріалів інших авторів без посилання на джерело, дисертація знімається з розгляду незалежно від стадії проходження без права її повторного захисту. Виявлення в дисертації, авторові якої вже видано диплом доктора чи кандидата наук, текстових запозичень без посилання на джерело, є підставою для прийняття рішення про позбавлення його наукового ступеня [3].

Хоча слово плагіат у зазначеному Порядку не вживається, використання наукових результатів і матеріалів інших авторів без посилання на джерело якраз і є плагіатом. Слід звернути увагу, що підставою для зняття дисертації з розгляду є, зокрема, використання ідей інших авторів без посилання на джерело. Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права» правова охорона поширюється тільки на форму вираження твору і не поширюється на будь-які ідеї, теорії,

принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі. Отже, для того щоб ідея змогла отримати належну охорону, як результат інтелектуальної діяльності, необхідно визначитись з її змістом, ознаками, які дозволять віднести її до певної категорії об'єктів інтелектуальної власності. Адже не кожна ідея повинна визнаватись охороноздатною.

Боротьба з науковим плагіатом повинна мати комплексний характер та не може бути ефективною, якщо приймати заходи лише після його виявлення. У зв'язку з цим особлива увага повинна приділятися розробленню ефективних механізмів попередження плагіату.

Серед основних напрямів попередження плагіату слід виділити такі.

По-перше, це підвищення рівня правової культури, формування поважливого ставлення до прав творців, негативного відношення до неправомірного використання чужих результатів інтелектуальної, творчої діяльності, в тому числі й до плагіату. Перші кроки слід починати ще зі шкільних років. Доцільним є запровадження практики викладання у вищих навчальних закладах спецкурсу, присвяченого захисту авторських прав від плагіату, в межах якого буде висвітлено і умови правомірного використання об'єктів авторського права, і негативні наслідки плагіату.

По-друге, це попередження випадків «ненавмисного плагіату». Починаючи наукову діяльність, вступаючи до аспірантури, не всі майбутні здобувачі достатньо добре обізнані з усіма правилами оформлення посилань, цитат тощо. І хоча у вимогах до наукових статей, тез виступів на наукових конференціях наводяться вимоги до правильного оформлення і посилань, і списку використаної літератури, за приклад беруться найбільш поширені джерела (підручники, статті у наукових журналах). Однак перелік наукових джерел, які використовуються при проведенні наукових досліджень, цим не обмежується. Більше складностей може виникати з оформленням посилань та зазначенням у списку використаних джерел іноземних публікацій, звітів, технічних даних тощо. Відсутність належного досвіду роботи з науковими джерелами приводить до суттєвих помилок при оформленні посилань. Іноді окремі джерела взагалі не вказуються свідомо, щоб уникнути складностей з їх оформленням. Неправильне оформлення посилань може стати причиною порушення авторських прав авторів, чії роботи використані у науковому дослідженні, але належним чином не зазначені.

У зв'язку з цим вкрай необхідним вважається проведення спеціальних методичних семінарів для аспірантів, здобувачів за такою тематикою: по-перше, загальні положення авторського права, зміст авторських прав, умови правомірного використання творів, випадки та межі вільного використання творів; по-друге, вимоги до правильного оформлення посилань, цитат, списку використаних джерел тощо.

По-третє, активізація діяльності авторів у сфері виявлення та припинення плагіату. Всесвітня мережа Інтернет, з однієї сторони, суттє-

во ускладнює можливість авторів завадити неправомірному використанню їх творів, однак з іншої — збільшує шанси не лише виявити порушення їх прав, в тому числі й плагіат, а й поширити інформацію про такі випадки. Зокрема, чимало наукових журналів розміщують у вільному доступі повні версії наукових статей, крім того електронні версії наукових журналів, які віднесені до фахових видань в Україні, розміщуються на офіційному сайті Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Реалізований Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського проект «Наукова періодика України» являє собою, по-перше, репозитарій наукових статей, а по-друге, ефективний інструмент для їх аналізу. У якості основного пошукового засобу в репозитарії обрано такий сервіс системи Google, як «користувацький пошук». Він забезпечує повнотекстовий пошук у межах зібрання електронних копій наукової періодики України шляхом введення відповідних термінів у «вікно» пошуку Google, розміщене на головній веб-сторінці депозитарію (<http://www.nbuv.gov.ua/portal/>). Цей сервіс забезпечує повнотекстовий пошук документів і надає прозору можливість перевірки текстів на наявність у них фрагментів публікацій інших авторів і виявлення плагіату. Зокрема, за період існування репозитарію до НБУВ надійшло кілька офіційних звернень від авторів про вилучення статей, в яких неправомірно використовувалися матеріали їх наукових публікацій. Ці звернення підтверджувалися рішенням вчених рад установ, де працюють автори-плагіатори, з визнанням порушення Закону України щодо охорони інтелектуальної власності їх працівниками. Таким чином, відкритий доступ до електронних версій наукових журналів дозволяє довести до максимально широкого кола зацікавлених користувачів останні результати досліджень та забезпечує процедуру публічної оцінки наукових результатів [4].

Ознайомлення зі статтями, які опубліковані за тематикою дослідження автора, може дозволити не лише виявити випадки неправомірного запозичення його наукових праць без належних посилань, а й прийняти заходи з метою захисту порушених прав. Зокрема, автор може звернутись до автора-плагіатора з вимогою надрукувати у тому ж виданні інформацію про допущені ним порушення авторських прав, звернутись до редакції журналу з проханням відреагувати на виявлений факт плагіату, або звернутись за захистом до суду.

По-третє, це приділення належної уваги виявленню плагіату редакціями наукових журналів. Як вже відзначалось, все частіше поряд з вимогами щодо оформлення наукових статей (кількості сторінок, структури, оформлення посилань тощо) у наукових журналах розміщується інформація щодо етики публікацій. Однак належне інформування майбутніх авторів про недопустимість плагіату, на жаль, не гарантує належне дотримання вказаних вимог всіма авторами. У зв'язку з цим важливе значення має добросовісне та уважне ставлення редакторів, а також

рецензентів до проблеми виявлення плагіату у наукових статтях, які подаються для опублікування.

Так, у Кодексі етики наукових публікацій зазначено, що редактор не повинен допускати до опублікування інформацію, якщо є достатньо підстав вважати, що вона є плагіатом. Редактор спільно з видавництвом не повинен залишати без відповіді претензії, які стосуються розглянутих рукописів або опублікованих матеріалів, а також при виявленні конфліктної ситуації вживати всіх необхідних заходів для відновлення порушених прав [5].

Всесвітньою асоціацією медичних редакторів запропоновано з метою припинення порушень прав осіб, а також етичних норм застосовувати такі заходи:

1. Лист авторам з роз'ясненнями та порадами, якщо передбачається нерозуміння етичних принципів і правил журналу.

2. Лист авторам з наріканнями і попередженням на майбутнє, якщо нерозуміння не здається зовсім невинним.

3. Офіційне повідомлення, в тому числі й письмовий запит до закладів, які здійснюють контроль та проводять розслідування виявлених порушень, з письмовим повідомленням журналу результатів такого розслідування.

4. Інформаційне повідомлення в журналі про дублюючі публікації або плагіат.

5. Детальна редакційна стаття про факт недобросовісної практики наукових публікацій.

6. Відмова приймати протягом зазначеного часу матеріали від відповідальних за недобросовісну публікацію осіб, структурних підрозділів або установ.

7. Офіційне вилучення вже опублікованої статті з журналу з оповіщенням редакторів інших видань і індексуючих організацій (Національна медична бібліотека США та ін.), у випадку офіційного підтвердження факту недобросовісної наукової практики відповідною організацією. Такі публікації не потребують згоди автора, про них мають бути повідомлені роботодавці, вони повинні бути чітко виокремлені у журналі.

8. Повідомлення Головної медичної ради чи іншої аналогічної організації, яка в змозі розслідувати порушення та вжити відповідних заходів [6].

Зазначений перелік заходів боротьби з виявленими випадками недобросовісної наукової практики розроблено для медичних журналів, однак вони можуть застосовуватись як відправні засади боротьби з плагіатом і в інших сферах.

По-четверте, застосування спеціальних програм, які дозволяють виявити плагіат у наукових роботах. Комп'ютерні програми мають свої переваги та недоліки. Складність може полягати в тому, що програма буде виділяти всі випадки збігу, однак не всі вони є плагіатом. Так, у текстах двох робіт можуть бути однакові посилання на норми законодавства або

навіть на одні й ті ж самі роботи, однак посилання будуть належним чином оформлені. Тому з усіх випадків збігу текстів необхідно виділяти саме ті, які дійсно становлять плагіат. Однак перевагами таких програм є швидке виявлення та доведення випадків неправомірного запозичення чужого матеріалу та привласнення авторства.

Серед програм, які застосовуються з метою виявлення плагіату, можна виділити такі.

Anti-Plagiarism — програмне забезпечення, призначене для ефективного виявлення і таким чином запобігання плагіату. Це універсальний інструмент для боротьби з World Wide Web копіюванням-вставкою інформації з присвоєнням авторства. Відповідно до даних, розміщених в мережі Інтернет, програма Anti-Plagiarism використовується у 384 університетах, понад 30 з яких українські [7].

eTXT Антиплагіат — перевірити текст за допомогою вказаної програми можна двома способами: скачавши програму або скориставшись Онлайн-сервісом [8].

Advego Plagiatius — програма пошуку в Інтернеті часткових або повних копій текстового документа з інтуїтивним інтерфейсом. Плагиатус показує ступінь унікальності тексту, джерела тексту, відсоток збігу тексту. Також програма перевіряє унікальність зазначеного URL [9].

При визначенні напрямів боротьби з плагіатом слід звернути увагу ще на одну важливу проблему. Плагіат є порушенням права авторства, а тому найчастіше заходи щодо його припинення приймаються суб'єктами права інтелектуальної власності, права яких порушено. Відповідальність плагіаторів зводиться до відшкодування збитків, завданих правовласнику. Для того щоб настала кримінальна відповідальність, потрібно щоб внаслідок плагіату автору було завдано збитки у значному розмірі. Хоча за законодавством окремих країн (наприклад, Республіки Білорусь, Узбекистан, Таджикистан) така вимога відсутня. Однак, як вже було відзначено, внаслідок плагіату може завдаватись шкода не лише суб'єктам права інтелектуальної власності. Так, внаслідок неналежного виконання наукових досліджень, проведення яких фінансується за рахунок бюджетних коштів держави, відбувається не лише розтрата державних коштів, а й може бути завдано суттєвої шкоди державі, адже своєчасно не будуть вирішені важливі соціальні, виробничі, промислові проблеми. У зв'язку з цим має бути встановлена відповідальність плагіатора не лише за порушення немайнових прав інтелектуальної власності, а й за неналежне проведення фундаментальних, прикладних досліджень.

Таким чином науковий плагіат є одним із видів плагіату та полягає у привласненні авторства на результати наукової діяльності, які є об'єктами права інтелектуальної власності.

Внаслідок наукового плагіату порушуються права та інтереси: творців, як суб'єктів наукової діяльності; держави, адже не розв'язуються конкретні завдання, на які було виділено гранди, фінансування фун-

даментальних та прикладних досліджень; суспільства, адже не вирішуються важливі економічні, соціальні, промислові проблеми тощо.

Важливе значення для зменшення випадків наукового плагіату є прийняття комплексних заходів, які передбачають: формування у науковців необхідного рівня знань з права інтелектуальної власності; встановлення відповідальності за неналежне виконання фундаментальних, прикладних досліджень, які фінансуються за рахунок державного бюджету; активізація науковців щодо виявлення та припинення плагіату у наукових роботах.

Однак для того щоб зменшити рівень наукового плагіату, заходи з його попередження та профілактики потрібно починати ще зі школи. Адже шкільний та студентський плагіат є підґрунтям наукового плагіату. У зв'язку з чим важливе теоретичне та практичне значення має визначення напрямів попередження студентського плагіату, що обумовлює актуальність та необхідність проведення подальших наукових досліджень у зазначеній сфері.

Л і т е р а т у р а

1. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 12. — Ст. 165.
2. Алісов Є. О. Про деякі негативні тенденції правової науки в Україні / Є. О. Алісов // Державне будівництво та місцеве самоврядування. — 2009. — Вип. 18. — С. 63–71.
3. Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nau.kiev.ua/index.php?page=hotline&file=441074-24072013-0.htm&code=567-2013-%D0%BF>.
4. Симоненко Т. В. Репозитарій «Наукова періодика України» як засіб антиплагіату [Електронний ресурс] / Т. В. Симоненко. — Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/articles/2011/11stvzap.html>.
5. Кодекс етики научных публикаций, разработанный Комитетом по этике научных публикаций [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://publicet.org/code/>
6. Рекомендации по добросовестной практике научных публикаций, разработанные Британским Комитетом по этике научных публикаций (Translated from: Committee on Publication Ethics (COPE). Guidelines on Good Publication Practice. — Available from: <http://www.publicationethics.org.uk>) <http://www.mediasphera.aha.ru/mjmp/2001/2/r2-01-2.htm>.
7. Anti-Plagiarism [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ikc2.tup.km.ua/index_ua.shtml.
8. eTXT Антиплагіат [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.etxt.ru/antiplagiat/>
9. Advego Plagiatus [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://advego.ru/plagiatus/>

А н о т а ц і я

Ульянова Г. О. Напрями попередження наукового плагіату. — Стаття.

Стаття привчена розгляду наукового плагіату. Зазначено, що науковий плагіат полягає у привласненні авторства на результати наукової діяльності, які є об'єктами права інтелектуальної власності. Визначено негативні наслідки наукового плагіату та напрями його попередження.

Ключові слова: плагіат, науковий плагіат, привласнення авторства, наукова діяльність, попередження наукового плагіату.

А н н о т а ц и я

Ульянова Г. А. Направления предупреждения научного плагиата. — Статья.

В статье рассматривается научный плагиат. Научный плагиат заключается в присвоении авторства на результат научной деятельности, который является объектом права интеллектуальной собственности. Определены негативные последствия научного плагиата и основные направления его предупреждения.

Ключевые слова: плагиат, научный плагиат, присвоение авторства, научная деятельность, предупреждение научного плагиата.

S u m m a r y

Ulyanov G. A. Directions of warning scientific plagiarism. — Article.

The article is devoted the scientific plagiarism. Scientific plagiarism consists in appropriation of authorship to the result of scientific activity, which is the object of the intellectual property rights. The negative consequences of scientific plagiarism and the basic directions of its warning are determined.

Keywords: plagiarism, scientific plagiarism, appropriation of authorship, scientific activity, warning scientific plagiarism.